

Fiáth Titanilla

Szexualitás a börtönben (2. rész)

A tanulmány első, a Börtönügyi Szemle 2012. évi 2. számában megjelent részében a szerző két nagy témakörrel, a börtönbeli maszkulinitás kérdéseivel és a transznemű fogvatartottak problematikájával foglalkozik. [A szerk.]

Homoszexualitás

Amint azt több, férfibörtönök közösségeivel foglalkozó kutató megjegyezte (pl. Jewkes, 2005), a hegemon maszkulinitás koncepciójának egyik lényeges összetevője az *agresszív homofóbia*. Annak ellenére, hogy az elítéltek sokszor nem hajlandók közös zárkába költözni melegekkel, illetve ha mégis erre kényszerülnek, szigorú szabályokat vezetnek be velük szemben – a homoszexuális fogvatartott például nem nyúlhat hozzá a használati tárgyaikhoz, nem jelenhet meg alsónadrágban a többiek előtt, stb. –, amerikai adatok alapján meglepően magas azoknak az aránya, akik zárt intézetekben létesítettek már szexuális kapcsolatot azonos neműekkel. Egy 1982-es kaliforniai felmérés 65%-ra becsülte azok arányát, akik részt vettek valamilyen szexuális tevékenységben férfi rabtárssal, amellet, hogy az elítéltek 78%-a egyértelműen heteroszexuálisnak tartotta magát (Hensley, Tewksbury, 2002).

Függetlenül attól, hogy hasonló vizsgálatot nem ismerek a hazai börtönpopulációval kapcsolatban, tapasztalataim szerint a tényleges homoszexuális gyakorlat, illetve a „meleg” vagy „biszexuális” identitások vállalása között Magyarországon is óriási a különbség. A férfi elítéltek jelentős hányada igyekszik elkerülni, hogy „buzinak” címkézzék a többiek. „Családos ember vagyok, még zárkán sem akarok együtt lenni ilyenekkel – állítja egy elítélt. – A múltkor berakott a nevelő hozzánk egy csávót, kipakolt, és kitette maga mellé a stokira egy pali képét. Azt mondta, hogy a testvére. Nekem gyanús volt, mert akármennyire bátyám valaki, nem biztos, hogy kora reggel az első gondolatomnak kell lennie. Na, mindegy. Megkértem az Attilát másnap, hogy rövid szárú boxeralsót húzzon fel, amiből kilóg a cerka, aztán rávettük a gyereket, hogy kártyázzunk. Folyamatosan vesztett, erre felkérdezem a végén, hogy mi van, meleg vagy? Ne mondd, hogy nem, hát csak ott volt a szemed! Erre bevallotta, hogy az élettársa az a köcsög a képen, másnap meg elrakattuk a nevelővel.”

Rendkívül ritka, hogy az elítéltek a „pszichológusi meghallgatásukon” beszámoljanak a börtönben szerzett homoerotikus tapasztalataikról. Ha mégis megosztják a titkaikat, akkor utána többnyire gyanakvóvá válnak, és minden, az intézetben róluk keringő pletykáért a pszichológust hibáztatják, aki „képtelen titkot tartani”. A transzszexuálisokról mondottakhoz hasonlóan a megtörtént eseteket igyekeznek „kimagyarázni”. Az érvek egyik csoportja érdekes módon éppen a maszkulinitást látszik erősíteni. Ilyenkor a „túltengő tesztoszteronszintre”, vagyis a fékezhetetlen nemi étvágyra hivatkoznak, illetve arra, hogy lényegében „nem is férfivel” voltak együtt. „Egy másik házban

csináltuk úgy – mesélte egy elítélt –, hogy odaálltunk az ágy mellé, a felső ágyon voltak a pornóújságok, azokat nézegettük. A buzi közben el volt függönyözve az alsó ágyon, így ment a cumiztatás. Szóval a csajokat néztük közben, őt nem is láttuk. Hülyére kereste magát rajtunk.”

Az érvek másik csoportja a szexuális gyakorlat besorolását kérdőjelezi meg. Úgy tűnik, a kategorizáció során az *aktivitás* az egyik legfontosabb értékelési dimenzió. A nőkkel való közösüléskor tradicionálisan aktív férfiszerep válik a heteroszexuális tevékenység prototípusává, ugyanakkor az ehhez képest passzív „fújást” (*az orális szexet – F. T.*) egyesek nem tartják buziskodásnak, csak azt, amikor rendesen meg is csinálja egyik a másikat. Vagy sokszor még azt sem. Ha valakit megerőszakolnak, akkor az a buzi, aki kapja. Aki a mikrofont tartja, az meg a riporter, ahogy mondani szokták” – mondta egy elítélt. Máskor a szokásostól eltérő lelkiállapokra, illetve a módosult tudatállapokra való hivatkozás segít abban, hogy az illetőnek ne kelljen megkérdőjeleznie a szexuális orientációját. „A zárkátársamat, Lacit kérdeztem a témáról – írja egy fogvatartott. – Két éve felhozták a Markóba. Egy hét alatt három tárgyalása volt, egy csomó ügy, nagy büntetésre, hosszú évekre számított. Berivóztott (*Rivotril nevű nyugtatót vett be – F. T.*), így vészelte át a hetet. Volt ott egy buzi, aki udvarolgatott neki. Nem nyíltan, de azért észrevehetően. Egy alkalommal megkérdezte Lacit, megmasszírozhatja-e. Laci, aki elmondása szerint ki volt készülve idegileg, meg be is volt gyógyszerelve, rábólintott. A hát és váll után jött a láb, aztán a lába köze, aztán a szopás.”

Míg a férfiak az alkalmi homoszexuális együttléteket igyekeznek tagadni, vagy a stigmatizációt elhárítandó különböző okokkal kimagyarázni, addig a női börtönben a kapcsolat fel nem vállalása az elítélendő. A rabtársadalom – elsősorban azok, akik „már nem a tisztességes nők életét élik” – elvárja a párkapcsolatot létesítőktől, hogy minderről tájékoztassák a kintieket is. „Senki sem akarja, hogy púlbuzinak (*a melegségét titokban tartónak – F. T.*) nevezzék a többiek – állítja Renáta, ismételten felhívva a figyelmet a női börtön egyik legfontosabb értékére, a *hitelességre*. – Nem éri meg sumákolni. A beszélőkön úgyis lenne valaki, aki hangosan odaszólna, valahogy jelezné a családnak, hogy mi a helyzet.” Az informálás kényszere egyúttal arra is rámutat, hogy a női börtönökben nem egyszerűen a szexuális együttlét, hanem maga a kapcsolat¹ válik fontossá (az alkalmi szexpartneréről nem érdemes értesíteni a hozzátartozókat, az azonban, hogy valakinek a szülei, a testvérei, a gyerekei is tudnak a benti szerelméről, legalább ideiglenes megerősítésként szolgálhat arra nézve, hogy a viszony hosszú távon is értékes, a társas hálóba ágyazott, így a börtönön kívüli világban is folytatódhat).

Úgy tűnik, a fogvatartott nők között gyakrabban kialakuló és nyíltabban vállalt párkapcsolatok is azt mutatják, hogy a nők a férfiaknál emocionálisabban, és a kölcsönös megértésre épülő viszonyokra is nagyobb szükségük van.

¹ A nőielítelt-közösségekkel foglalkozó szakirodalom is megerősíti, hogy a szexuális kielégülés és az anyagi javak megszerzése mellett a valahová tartozás, a biztonság, a kölcsönös függés, a barátság, a szerelem és az érzelmi támogatás a nők közötti homoszexuális viszonyok lényeges motívumai (Hensley, 2000; Hensley, Tewksbury, 2002; Huggins és mtsai., 2006; Pardue és mtsai., 2011).

Chodorow (idézi Huggins és mtsai., 2006) szerint például a kislányoknak az édesanyjukkal való identifikációja miatt a nőkre felnőttkorban is jellemző a más nőkkel kialakított, érzelmileg támogató kapcsolatokra való erős igény. Férfibörtönök speciális részlegeit tekintve azonban más magyarázatok is kínálkoznak. A gyógyító-nevelő csoportokban – ahová valamilyen pszichiátriai „betegség” miatt kerülhetnek az elítéltek – a „normál körleteknél” jóval szembetűnőbbek a homoszexuális kapcsolatok. Mondhatnánk azt, hogy ezekre a részlegekre gyakrabban helyeznek melegeket – ami a védelmük miatt valóban sok esetben meg is történik –, ugyanakkor kézenfekvőnek látszik az az elgondolás is, hogy ezeknek a csoportoknak az elfogadóbb, a hagyományosan maskulin értékeket újraértelmező légköre kedvez a homoszexuális kapcsolatok vállalásának (a titkolt, alkalmi szexuális együttlétekek szemben).²

Mivel a férfiak – a gyógyító csoportosok, illetve a transzszexuálisok kivételével – rendkívül ritkán alakítanak ki kölcsönös érzelmi elköteleződésen alapuló párkapcsolatokat a börtönben, a szexuális viszonyok leggyakrabban alkalmi jelleggel, gyakran valamilyen üzleti tranzakció keretében jönnek létre. Ahogy az alábbi idézet is mutatja, az, hogy az adott zárkaközösség támogatja vagy elutasítja-e a közvetlen környezetükben zajló szexuális aktivitást, több tényező függvénye. „Szabolcs egy sovány magyar gyerek – írja egy oláhcigány fogvatartott –, voltam vele együtt zárkán, de sajnos csak az utolsó hetekben tudtam meg, ki is ő. Mesélte később, hogy a korábbi zárkáján két hete volt, amikor bepangtak, senki sem tudott kávét meg cigit szerezni. Az egyik gyerek megkérdezte Szabolcsot, hogy mit szólna ahhoz, ha volna olyan lehetőség, hogy egy férfival kéne együtt lennie. Bele is ment, három zacskó dohányért és egy kávéért megvolt a dolog. Ezek után több zárka is jelezte az érdeklődést, beindult az üzlet. A zárkájában voltak erősebb fiúk, azok bevédtek. Volt olyan nap, hogy két-három fuvarja is akadt, meg hitelbe is ment, persze akivel a zárkatársai megengedték. A keresetét együtt éltek fel. Egyik nap viszont szétdobták a zárkát. A srácok csattanómaszlag-teát ittak, balhéztak, azonnali szállítással elvitték őket. Szabolcs maradt, de már másokkal, akik nem túrták az ilyesmit. Eléggé pokollá is tették az életét, ütötték-vágták, volt, hogy csikket égettek el a hátán. Végül hozzánk került. Nem tudtuk még akkor, ki ő, befogadtuk. Majdnem mind családosok voltunk, szerintem ezért nem beszélt a Szabolcs a múltjáról. Egyszer lejött velem orvosi vizsgálatra, ott derült ki minden.

² A „pszichiátriai diagnózisok”, amelyekkel az elítéltek a gyógyító-nevelő csoportba kerülhetnek, szintén figyelmet érdemelnek. A genderszemponokat hangsúlyozó klinikai pszichológusok (ld. Hoyer, 2004) gyakran hangsúlyozzák, hogy míg a nők rendszerint szorongásos kórképekkel, illetve hangulatzavarok miatt kerülnek pszichiátriai osztályokra, addig a férfiak gyakrabban kapnak valamilyen szerfüggőséggel kapcsolatos, illetve „antiszociális személyiségzavar” diagnózist. A börtönök gyógyító csoportjaiba ugyanakkor lehetetlen „férfias” diagnózissal bekerülni – mivel leginkább a nyílt agresszivitástól mentes, főként szorongásos panaszokkal jellemezhető férfiakat helyezik itt el, úgy tűnik, hogy a fenti összefüggést a pszichiátriai betegek és a homoszexualitás kapcsolatáról a visszájára is fordíthatjuk. A csoport összetétele és légköre eleve a „nőiesként” értékelt viselkedéseket támogatja a szubmisszióra, az érzékenységre és a kapcsolatok fontosságára helyezve a hangsúlyt. Ebben a közegben természetesen jóval könnyebb a fogvatartott-társ iránti erotikus vonzalom vállalása, mint azokon a körleteken, ahol a tradicionálisan maskulin értékekkel jellemezhető, „antiszociális” többséget helyezik el.

Egy haverom megkérdezte tőlem, hogy na mi van, téged is lepippantott? Égtem rendesen a többiek előtt, mert haverként beszélgettem Szabolccsal végig. Ezután se bántottuk, de nem mehetett el »keresni«. Hál' Istennek közben megjött a papírom az átszállításról, így valahogy kibírtam vele azt a két hetet."

Noha homoszexuális együttlétek – akár kölcsönös érdeklődésen alapulnak, akár üzleti jellegűek – előfordulnak „normál körleteken” is, a nemi erőszak a közvélekedéssel ellentétben rendkívül ritka felnőtt korúak börtöneiben. Annak a néhány esetnek, amelyről tudomásom van, egy része inkább a másik megálázásához, mintsem a szexuális örömszerzéshez köthető (például amikor egy pedofiliával vádolt férfit kényszerítettek orális szexre a zárkatársai). Feltűnő, hogy az erről szóló történetekben az elítéltek egy része az elkövetőt nem tartja homoszexuálisnak, és inkább az áldozatra ragasztja a „buzi” vagy „köcsög” címkéket (alátámasztva ezzel azt az állítást, hogy a börtönbeli erőszak többnyire inkább a hatalom demonstrációjáról, nem pedig a nemi kielégülésről szól).

Bár fiatalokkal sohasem dolgoztam együtt, azoknak, akik korábban töltöttek ilyen intézetekben büntetést, sok esetben súlyos traumákkal kell szembenéznük. Az erőszak áldozatain kívül traumatizálódik maga az elkövető is. Azoknak a fiatal férfiaknak, akiket a társaik gyakran azzal gúnyolnak felnőttbörtönökben, hogy „Tökölön tanult meg csókolózni”, és akik sokszor valóban fiatalkorú rabtársaik körében szerzik meg az első szexuális tapasztalataikat, a szabadulásuk után egy, az addig megszokottól eltérő értékrend kihívásával kell szembenéznük. Egy húszéves páciensem, Miklóst például a fiatalok börtönéből történt szabadulását követően valósággal sokkolta, hogy a barátnője szerint ő maga is „meleg” lett, hiszen a társaival képes volt szexuális kapcsolatot létesíteni egy nála jóval gyengébb elítélttel. Az élettárs kritikájától a szexuális orientációjában bizonytalanná vált Miklós az akkori normák szerint „jógyerekként” gondolt magára, és eszébe sem jutott, hogy civilben valaki akként fogja megbélyegezni, aminek ő maga korábban a mélységesen megvetett áldozatát tartotta.

Hatalom és szexualitás: összegzés

Amint azt több helyütt kifejtettem már (pl. Fiáth, 2009), az önérvényesítésre képtelen „csicskától” a „topmenőzig” ívelő státuszpiramis a börtönközösségek hétköznapi életét tekintve korántsem annyira rögzített és egyértelmű, mint ahogy azt a tudományos absztrakciók sugallják. Bosworth és Carrabine (2001) nézeteit osztva úgy gondolom, hogy a maszkulinitás–femininitás, illetve ezzel párhuzamosan az alá-fölérendeltség bináris oppozíciói helyett célszerűbb volna a szociális identitás konstrukcióit, illetve a társas észlelés folyamatait megértenünk annak érdekében, hogy a zárt intézetekben élők kapcsolatainak bonyolultságát megragadhassuk. A hegemon maszkulinitás alapvetően egyoldalú elmélete felől közelítve nehezen találunk magyarázatokat például arra, hogy a transzszexuális Zsuzsa hogyan vészeli át súlyos sérülések nélkül a normál körleten töltött börtönéveit, vagy hogy a három barátnővel egyszerre levelező „jógyerek”, aki visszautasítja a homoszexualitás vádját, miféle viszonyt tart fenn S. Dániellel, akinek a szolgálatásait néhány csomag kávéért cserébe rendre igénybe veszi.

A szexualitás és a genderproblematika felől vizsgálva a börtönközösséget érthetőbbé válik a rendszer hatalmi dinamikája is. Az amerikai szakirodalom (pl. Trommel, 2011) részletesen bemutatja a *protective pairing* jelenségét mint a börtönerőszak egyik formáját. Ezekben a kapcsolatokban a domináns fogvatartott az erőszak pusztája lehetősége által – Bourdieu terminusát kölcsönvéve: a szimbolikus erőszak segítségével – veszi rá az ún. *börtönfeleséget* arra, hogy a védelemért cserébe szexuálisan kielégítse, és a „háztartási” feladatokat ellássa a zárkán. Az elítéltek lényegében genderszemponctok szerint osztják fel a világot: miután a börtönfeleséget nőként kategorizálják – el is várják tőle a feminin megjelenést, női ruhákba öltöztetik, stb. –, a későbbiekben éppen ezt az elrendezést szem előtt tartva kontrollálják a gyengébbeket (hiszen az, hogy a nő szexuálisan mindig válaszkész, illetve hogy ő végzi a házimunkát, innentől kezdve már természetes, és nem igényli a testi erőszak alkalmazását).

Magyarország férfibörtöneiben nem találok még a *protective pairing*gel abban a formában, amikor egy, önmagát egyébként férfinek tartó elítélt kényszerült volna női identifikációra a többiek előtt.³ Feltételezem, hogy a Trommel által vizsgált férfibörtönben is akadtak olyan transznemű elítéltek, akik nem csupán az erőszaknak engedelmessé válva öltöttek női ruhát. Ebből a szempontból viszont érdemes újragondolni a zárt intézetekben tapasztalható „férfiuralom” kérdését. Trommel egyértelműen a hatalom *lineáris* felfogása mellett érvel: a férfiak először „gyengéknek” bélyegzik azokat, akiknek nem rendelkeznek kellő a testi erővel ahhoz, hogy megvédjék magukat, majd ezt kihasználva kényszerítik őket szexuális szolgálatokra és a megvetett munkák elvégzésére. Zsuzsa vagy Andi kapcsolataira gondolva azonban kérdéses, hogy a hatalom kizárólag egyirányú-e, illetve hogy annak csupán az instrumentális aspektusaira érdemes-e figyelmet fordítanunk. Trommel nem foglalkozik azzal az összefoglalójában, hogy az általa megkérdezett elítéltek többsége azt állította: a börtönfeleségek lényegében profitálnak a helyzetükből, és jól érzik magukat a kapcsolataikban. Számomra a hazai példák alapján úgy tűnik, hogy amikor Zsuzsa vagy Cindy elmosogat a zárkán, nem egyszerűen egy mások által rákényszerített szerepbe helyezkednek bele. A hatalom expresszív aspektusait szem előtt tartva azt is mondhatnánk, hogy ezekben az esetekben a nőiség olyan, nap mint nap ismétlődő performansa valósul meg, amelynek során Zsuzsáék *nőként* való azonosítása és elfogadása is megtörténik – ami viszont az ő, ha úgy tetszik, győzelmüket mutatja egy, a mássággal szemben alapvetően intoleráns közegben.⁴

³ Egyetlen olyan esetről tett említést egy fogvatartott a homoszexualitással kapcsolatban, amelyben a történetben szereplő elítélt taktikai okokból vállalta magára a „meleg” címkét: „Ezt fiatalokóról mesélték. A srác erőszak áldozata lett, de később már önként vállalta a buziskodást, csak hogy ne legyen KÉNYSZERÍTVE a szexre. Egy buzi, aki a saját akaratából csinálja, amit csinál, még mindig magasabban áll a hierarchiában, mint egy áldozat-köcsög.” Az idézet kiválóan rávilágít az önérvényesítés és az autonómia – mint a maskulinitás szempontjából kiemelkedő értékek – fontosságára is: a saját elhatározás alapján végzett cselekvés, legyen az bármennyire megvetendő, jóval elfogadottabb, mint a kényszer hatása alatt születő.

⁴ Természetesen az, hogy a „nőiség performansa” éppen „házimunkák” végzése vagy szexuális szolgáltatások nyújtása által jelenik meg a börtönközegben, már túlmutat a zárt intézetek genderfelfogásán, és a szélesebb társadalmat is érinti. Amit jelezni kívántam, inkább az, hogy a szolgálatok kedvezményezettjeinek lefelé irányuló hatalmával párhuzamosan megjelenik egy más típusú hatalom is, amely a transzszexuálisok nemi identitásának elismertetését célozza.

A Trommel által bemutatott genderjáték nyilvánvalóbban jelenik meg a női börtönben, ahol annak érdekében, hogy a hatalom férfiak és nők közötti egyenlőtlen elosztása megvalósulhasson, a hatalommal nem rendelkezők – akiknek kevesebb árujuk van, gyengébb a kapcsolattartásuk, vagy akiket nem tisztelnek a többiek – gyakran stratégiai okokból választják a férfiszerepet. Amint azonban azt már korábban bemutattam, a „fiús lányok” instrumentális hatalma ellenére a szexuális aktivitás szempontjából találhatunk néhány sérülékeny pontot is. „Csak kihasznált – panaszolja előző barátnőjével kapcsolatban Robi. – Arra jó voltam, hogy kielégítsem, de utána egyfolytában csesztetett, hogy én milyen anya is vagyok tulajdonképpen, meg hogy igazából nem is szerelmes belém. Én mindent megadtam neki, ő meg azt a pár szál cigit hozta fel, amit adott, meg hogy pasi létemre nem tudom megszerezni magamnak, ami kell. Egyszer nekem is akart jönni, akkor rávágtam, így lett vége.”

A szexualitás hatalmi viszonyokat alakító szerepét az etnicitás tovább árnyalhatja. Nem roma fogvatartottak például sok esetben azzal utasítják vissza a cigányok pozíciójának elismerését, illetve azzal indokolják a romák lenézését, hogy „aki buzit meg travit ismertem, mind cigány volt”. Az etnikai csoportok közötti határvonalak meghúzásában ezek szerint a nemi identitás és a szexuális orientáció is lényeges szerepet játszik (a romák összemosása a melegekkel a kategorizáció során például a megvetés indokaként szolgálhat). „Borsodi cigányok között a buziskodás is elfogadottabb – írja egy nem cigány fogvatartott. – illetve ők ezt nem is tekintik annak. Amikor lementünk sétára, általában befizettek S.-nél, és szopatták a vécében, közben meg büszkéek voltak arra, hogy ők jógyerekek meg családos emberek.” Ezzel párhuzamosan viszont érdemes visszagondolnunk a Szabolcs nevű fogvatartott prostituálódásáról szóló fenti idézetre: az esemény leírója, aki oláh cigányként rendre visszautasította, hogy a romákra jellemzőbb volna a homoszexualitás, már az írás kezdetén hangsúlyozza, hogy a testét áruba bocsátó fiatalember „magyar”.

A tekintéllyel bíró „menők” vagy „jógyerekek” presztízse, a státuszuk elismerése a szexuális gyakorlatok felől közelítve szintén kibillenthető. Aki nem hajlandó elismerni a másikat, előbb-utóbb talál olyan történetet, amelyben az illető fiatalemberről különféle szexuális játékokba bonyolódott a rabtársával, vagy egy-egy arról kerengő pletykát, hogy mennyit fizetett valakinek egy „fújatasért” (ami a heteroszexualitás normáját tekintetbe véve csökkenti az illető presztízst). Aki azonban a hírnevétől függetlenül „összeáll” egy transzszexuálissal, elsősorban éppen a férfiasságára hivatkozik (óriási szexuális étvágyára, vagy arra, hogy sokkal jobb úgy tölteni a börtönéveket, hogy valaki „kiszolgálja” az embert). Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a börtönök státuszpiramisát célszerűbb a hatalmi viszonyok bonyolult, a szexualitás és az etnicitás által színezett hálózataként felfogni, ahol maga a hatalom nem csupán a másik megfélemlítésének és irányításának a képességét, hanem az „imidzek”, az önkép és a társakról kialakított reprezentációk alakítása feletti kontrollt is magába foglalja.

Felhasznált irodalom

- Alexander, R., Jr, Meshelemiah, J. C. A.: Gender Identity Disorders in Prisons: What Are the Legal Implications for Prison Mental Health Professionals and Administrators? *The Prison Journal* 2010; 90(3): 269–287.
- Bandyopadhyay, M.: Competing Masculinities in a Prison. *Men and Masculinities* 2006 9(2): 186–203.
- Bódis E.: *Prostituált narratívák*. Kézirat, 2012.
- Bosworth, M., Carrabine, E.: Reassessing Resistance: Race, Gender and Sexuality in Prison. *Punishment & Society* 2001; 3(4): 501–515.
- Butler, J.: *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2005.
- Butler, J.: *Problémás nem: feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest: Balassi Kiadó, 2006.
- Csicsayné Solymosi M.: „Cindy”, avagy férfitestbe zárt nőként a börtön világában. *Börtönügyi Szemle* 2011; 30(2): 51–66.
- Eagly, A., Wood, W., Diekman, A. B.: Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: A Currant Appraisal. In: Eckes, T., Trautner, H. M. (eds.): *The Developmental Social Psychology of Gender*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2000: 123–174.
- Evans, T., Wallace, P.: A Prison within a Prison? The Masculinity Narratives of Male Prisoners. *Men and Masculinities* 2008; 10(4): 484–507.
- Felman, S.: A nők és az örültség. A kritika téveszméje. In: Kis A. A., Kovács S. s.k., Odorics F. (szerk.): *Testes könyv II*. Szeged: Ictus Kiadó, JATE Irodalomelméleti Csoport, 1997.
- Fiáth T.: Hugo Boss a tyúklábmintán. Formaruhák átalakítása a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2011; (30)3: 75–84.
- Fiáth, T.: Jógyerekek a börtönben. *Café Babel* 2009; 58: 59–67.
- Fiáth T.: *A keresztapa választása. Az Ezel – Bosszú mindhalálíg című filmsorozat börtönbeli recepciójáról*. Kézirat. 2012.
- Fiáth T., Nemszilaj A., Sebestyén K., Rózsa S.: Testképzavar, testedzésfüggőség és szteroidhasználat a börtönvilágban. *Börtönügyi Szemle*, 2010; (29)2. 59–68.
- Hensley, C., Tewksbury, R.: Inmate-to-Inmate Prison Sexuality: A Review of Empirical Studies. *Trauma, Violence & Abuse* 2002; 3(3): 226–243.
- Hoyer M.: Az addiktív viselkedés gender megközelítése. *Addictologia Hungarica* 2004; 3(4): 471–474.
- Huggins, D. W., Capeheart, L., Newman, E.: Deviants or Scapegoats: An Examination of Pseudofamily Groups and Dyads in Two Texas Prisons. *The Prison Journal* 2006; 86(1): 114–139.
- Jenness, V.: From Policy to Prisoners to People: A “Soft Mixed Methods” Approach to Studying Transgender Prisoners. *Journal of Contemporary Ethnography* 2010; 39(5): 517–553.
- Jenness, V., Maxson, C. L., Sumner, J. M., Matsuda, K. N.: Accomplishing the Difficult but Not Impossible: Collecting Self-Report Data on Inmate-on-Inmate Sexual Assault in Prison. *Criminal Justice Policy Review* 2010; 21(1): 3–30.
- Jewkes, Y.: Men Behind Bars : “Doing” Masculinity as an Adaptation to Imprisonment. *Men and Masculinities* 2005; 8(1): 44–63.
- Klaniczay, G.: A karnevál szelleme. In: Klaniczay, G.: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1990.
- Kupers, T. A.: Rape and the Prison Code. In: Sabo, D., Kupers, T. A., London, W. (eds.): *Prison Masculinities*. Philadelphia: Temple University Press, 2001.

- Messerschmidt, J. W.: Masculinities, Crime, and Prison. In: Sabo, D., Kupers, T. A., London, W. (eds.): *Prison Masculinities*. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
- Pardue, A., Arrigo, B. A., Murphy, D. S.: Sex and Sexuality in Women's Prisons: A Preliminary Typological Investigation. *The Prison Journal* 2011; 91(3): 279-304.
- Sabo, D., Kupers, T. A., London, W.: Gender and the Politics of Punishment. In: Sabo, D., Kupers, T. A., London, W. (eds.): *Prison Masculinities*. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
- Sim, J.: Tougher than the Rest? Men in Prison. In: Jewkes, Y., Johnston, H. (eds.): *Prison Readings: A Critical Introduction to Prisons and Punishment*. Cullompton: Willan, 2006.
- Stewart, M. S.: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest: T-Twins Kiadó, 1993.
- Taylor, J. K.: Transgender Identities and Public Policy in the United States: The Relevance for Public Administration. *Administration & Society* 2007; 39(7): 833-856.
- Trammell, R.: Symbolic Violence and Prison Wives: Gender Roles and Protective Pairing in Men's Prisons. *The Prison Journal* 2011; 91(3) 305-324.